

Europeizace české politické scény — politické strany a referendum o přistoupení k Evropské unii

JAKUB DÜRR, DAN MAREK A PAVEL ŠARADÍN

Výsledek červnového referenda (2003) stvrdil více než desetileté úsilí jednotlivých českých vlád a politických reprezentací vstoupit do Evropské unie (EU) a představuje rozhodnutí, jehož dopady mají zásadní implikace pro oblast jak zahraniční, tak vnitřní politiky. Vstupní jednání a následné referendum měly významný vliv na zintenzivnění domácího integračního diskurzu a posílily jeho postupnou transformaci ze záležitosti ryze zahraničněpolitické na vnitropolitické téma vysoké priority. Postupné přebírání závazků spojených se členstvím a blížící se termín samotného vstupu napomohly domácím politickým aktérům k uvědomění si závažnosti a hloubky dopadů členství na většinu vnitřních politik a rozhodovacích kompetencí, které byly doposud striktně pod jejich kontrolou. Tyto skutečnosti se odrazily na zvýšeném zájmu politických stran o EU a vedou ke stále přesnější formulaci jejich postojů k aktivitám Unie, k podobě jejich rozhodovacích procedur a institucionálního uspořádání.

Následující stať zkoumá z pohledu teorie europeizace postoje hlavních politických stran v České republice (ČR) k Evropské unii, jejich prezentaci v období před referendem a míru podpory členství v Unii mezi voliči parlamentních stran v referendu. Pokusí se vysvětlit roli výše uvedených faktorů na míru vlivu europeizace na českou politickou scénu. Specifický význam zde bude mít zkoumání způsobů, jakými politické strany prezentovaly své postoje k EU v kampani před referendem, jak jejich postoje ovlivnily výsledky referenda a které faktory tyto výsledky ovlivnily.

Autoři se v této práci snaží obhájit následující hypotézy:

- 1) S intenzivnější a konkrétnější povahou začleňování ČR do EU, spadajícího do posledních dvou volebních období (vymezených volebními roky 1998 a 2002), byly české politické strany nuceny postupně zaujmout svá jasná stanoviska ve vztahu k EU (i když některé subjekty tak učinily již dříve, např. KDU-ČSL v roce 1997).
- 2) Tento jejich vztah se promítal jak v rovině souhlasu či nesouhlasu se členstvím a v otázce konkrétních podmínek vstupu, tak i v definování pohledu na budoucí podobu rozšířené EU, včetně postavení České republiky v Unii.
- 3) Protože s výjimkou Komunistické strany Čech a Moravy (KSČM), nedisponující koaličním potenciálem, všechny relevantní české politické strany preferují proevropskou opci, různá složení vládních koalic neznamenal překážku v jednotném úsilí českých vládních reprezentací o vstup do EU. Kromě toho výsledek referenda přinesl jednoznačnou podporu české veřejnosti vstupu do EU. Byli to právě voliči proevropsky orientovaných stran, kteří zajistili takový výsledek.
- 4) Vysoká míra podpory české veřejnosti v referendu o vstupu do EU v červnu 2003 byla umožněna vysokou mírou shody klíčových politických aktérů (vlády, parlamentu, prezidenta a parlamentních politických stran s výjimkou KSČM). Kromě toho byl však výsledek referenda výrazně ovlivněn jinými faktory, než je podpora politických stran (sociodemografické, socioekonomické, geografické vlivy).

V souvislosti s obhajobou těchto hypotéz je stať rozdělena do čtyř hlavních kapitol. V první z nich se diskutuje o teoretických východiscích této analýzy z perspektivy teorie europeizace. Vývoj postojů parlamentních stran k Evropské unii je poté analyzován ve druhé kapitole. Třetí kapitola zkoumá postoje parlamentních stran k EU a jejich prezentaci v období před referendem. Závěrečná kapitola analyzuje výsledky referenda, míru podpory vstupu u voličů jednotlivých politických stran a faktory, které výsledky referenda ovlivnily. Zaměřujeme se hlavně na europeizační procesy našich politických stran ve vztahu k evropské problematice, která vyplývá z povahy a potřeb EU. Nicméně jsme si vědomi i faktu, že tento přístup mohl být ovlivňován rovněž dalšími aspekty – diskuzí na naší politické scéně, sdělovacími prostředky nebo názory někdejšího prezidenta Václava Havla, který zaujímal v politickém systému velmi silnou pozici.

TEORIE EUROPEIZACE

Jedním z nejužívanějších teoretických přístupů, jenž se zabývá jak vlivem EU na politický a institucionální vývoj v členských státech EU, tak i trendy směřujícími opačným směrem, tj. z národní úrovně na úroveň EU, se v posledním desetiletí stala teorie europeizace. Tato teorie je aplikována nejen v oblasti mezinárodních vztahů, ale také v řadě dalších sociálněvědních disciplín. Její široké užívání vede k rozostření předmětu jejího zájmu a k existenci celé řady definic, jelikož autoři, kteří se jí zabývají, zatím nebyli schopni dosáhnout jednotné a univerzálnější percepce. Na základě studia reprezentativního vzorku prací, které se této teorii věnují, lze dospět k závěru, že europeizace je převážně a obecně vnímána jako pronikání evropské dimenze do úrovně národního státu.

Za účelem vytvoření funkční definice europeizace pro potřeby naší analýzy považujeme za nutné nejdříve prezentovat přehled relevantních teoretických konceptů. R. Ladrech europeizaci vnímá jako „proces reorientace směru a podoby politiky do takové míry, že se politická a ekonomická dynamika EU stává součástí organizační logiky národních politik a tvorby politických rozhodnutí“ (Ladrech, 1994, s. 6). Obdobný přístup k této teorii prezentuje C. Radaelli, který ji definuje jako „procesy (a) konstrukce, (b) pronikání a (c) institucionalizace formálních a neformálních pravidel, procedur, politických paradigmat, stylů, »přístupů k věcem«, ke sdíleným názorům a k normám, které jsou nejdříve definovány a konsolidovány v rozhodovacím procesu EU a poté inkorporovány do logiky domácího diskurzu, identit, politických struktur a veřejné politiky“ (Radaelli, 2000, s. 3–4). Jiní akademici preferují obecnější definici této teorie. Sem patří M. Cowles, T. Risse a J. Caporaso, kteří europeizaci popisují jako „vytváření výrazných struktur vládnutí na evropské úrovni, tj. politických, právních a sociálních institucí asociovaných s politickým řešením problémů, které formalizují interakce mezi aktéry, a politických vazeb, jež se specializují na vytváření autoritativních pravidel“ (Cowles – Caporaso – Risse /eds./, 2001, s. 2). Ch. Knill a D. Lehmkuhl europeizaci nahlížejí skrze optiku institucionálních procesů: „Ve své nejexplicitnější formě může policy-making na evropské úrovni nastartovat/spustit změny na národní úrovni tím, že předepisuje konkrétní institucionální požadavky, kterým se musejí členské státy přizpůsobit.“ (Knill – Lehmkuhl, 1999, s. 1.)

Značná část odborných prací, které byly publikovány v posledních letech, vychází z tzv. „top-down“ přístupu, kde je centrum pozornosti zaměřeno na vliv EU na domácí struktury a procesy v členských a kandidátských zemích (viz Featherstone – Radaelli, 2003; Radaelli, 2000; Cowles – Caporaso – Risse /eds./, 2001; Knill /ed./, 2001; Héritier et. al., 2001; Goetz – Hix, 2001; Börzel, 2002; Anderson, 2002). To představuje odklon od dřívějších trendů, které více uplatňovaly opačný, tzv. „bottom-up“ přístup, jenž se zaměřuje na vytváření nadnárodních struktur a mechanismů a na vliv národních struktur a politik na tento proces (viz Wallace – Wallace, 1996; Héritier, 1999). Někteří autoři však vidí europeizaci jen jako jednosměrný proces pouze v duchu „top-down“ přístupu (viz Bulmer – Lequesne, 2002).

Z výše uvedeného vyplývá, že se zkoumání europeizace zaměřuje na různé subsystemy a roviny politického systému národního státu i celé EU. K nim patří např. dopady na rozhodovací struktury a rozhodovací proces, instituce a institucionální stavbu, exekutivu a její jednotlivé rezorty. Tyto příklady lze zahrnout obecnějším pohledem na tři různé dimenze politiky tak, jak je rozlišuje anglo-saské politologické prostředí, odkud byly převzaty různými politologickými školami: *policy*, *politics* a *polity*. Na tuto klasifikaci navazují např. T. Börzel a T. Risse, tvrdící, že vliv europeizace na domácí politické struktury a aktéry se uplatňuje ve všech těchto třech dimenzích. První dimenzí jsou jednotlivé *policy* (politiky), jejichž stále větší počet je v souvislosti s rostoucími kompetencemi EU determinován politickými procesy na evropské úrovni. Narůstající počet politik na evropské úrovni pak ovlivňuje druhou dimenzi – *politics* (politiku) na národní úrovni, kde se odráží ve formulaci a prezentaci společenských zájmů, chování politických stran, zájmových a nátlakových skupin a zcela jistě ve sféře veřejného mínění. Třetí dimenze představuje *polity* (politický systém a jeho normy). Zde se výzkum soustřeďuje na specifické politické, ústavněprávní a administrativní struktury, které jsou realizátory politiky (viz *Börzel – Risse, 2000*). Obdobně se vyslovují S. Bulmer a M. Burch, kteří také spojují vliv europeizace s těmito dimenzemi politiky (viz *Bulmer – Burch, 2000*).

Abychom se dále přiblížili ke stanovení vlastní funkční definice, vybíráme navíc příklady užšího pojetí europeizace ve vztahu k politickým stranám operujícím v rámci národního státu, tzn. v úrovni výše definované dimenze *politics*. Přístupy jednotlivých autorů se v této otázce výrazně liší.

De Winter se domnívá, že europeizace politických stran působí natolik silně, že vedle transformace politických stran na národní úrovni dokonce vyústila ve vytvoření evropského stranického systému. „*Europeizace politických stran může být definována jako duální, graduální, interaktivní a diferencovaný proces vzniku a vývoje zřetelně vymezených politických stran (což se týká stranického elektorátu, stranického sekretariátu, organizace a programatiky) a stranického systému... na evropské úrovni.*“ (*De Winter, 2001, s. 1.*)

P. Mair se naopak zmiňuje jen o velmi malém dopadu evropské integrace na národní stranické systémy: „... z mnoha oblastí vnitřní politiky, v nichž se projevují vlivy z Evropy, obzvláště stranické systémy prokázaly snad největší odolnost vůči změně.“ (*Mair, 2000, s. 4.*) Zároveň ovšem přiznává nepřímou spojitost mezi evropským integračním procesem a národními stranickými systémy. Tím, že tento proces zužuje manévrovací a operační prostor národních vlád, podkopává soutěž mezi stranami, které mají ambice vládnout. Podporuje se totiž stupeň konsenzu mezi demokratickými stranami, a tak dochází k redukci množství politických alternativ, které mají voliči k dispozici. Nejenže evropské téma mizí jako jedna z dělících linií ve stranické soutěži, ale politické strany navíc participují na činnosti nadnárodních struktur, čímž samy sobě významně omezují možnost prosazovat tradiční politiku (viz *Mair, 2000*).

R. Ladrech nepopírá změny národního stranického systému v důsledku europeizace, přičemž vyjadřuje nutnost hodnotit tento proces v několika konkrétních aspektech. Nabízí pět oblastí, v nichž je možné průkazně zkoumat europeizaci stran a stranických aktivit. Jde o oblast programových změn, změn v organizační struktuře, v modelech stranické soutěže, ve vztazích mezi stranou a vládou a konečně jde také o oblast vztahů jdoucí nad národní stranický systém (viz *Ladrech, 2001*).

Přestože se většina odborných prací o europeizaci zaměřuje na zkoumání vlivu EU na domácí politiky, struktury a procesy v členských státech, v poslední době narůstá počet odborných prací, které tuto teorii aplikují rovněž na kandidátské země (viz *Grabbe, 2002; Grabbe, 2001; Goetz, 2001; Schimmelfennig – Engert – Knobel, 2003*). Např. H. Grabbeová argumentuje, že: „*Literatura o europeizaci je relevantní pro kandidátské země, protože tyto země jsou již nyní subjekty, na něž je uplatňován tentýž režim přizpůsobování se politikám EU jako u současných členských států. Mechanismy europeizace identifikované*

v literatuře o EU budou pro kandidáty fungovat pravděpodobně také, jelikož jsou používány stejné politické struktury a implementační procedury.“ (Grabbe, 2002, s. 2.)

Tím se dostáváme k samotnému vymezení funkční definice, již lze uplatnit v následujícím textu a která zároveň poslouží jako metodologické východisko.

- 1) Jsa v souladu s tezí Grabbeové o aplikovatelnosti teorie europeizace na přístupující země, v textu používáme tzv. „top-down“ přístup, tedy zaměřujeme se na vliv EU na europeizační procesy v České republice jako v jedné z kandidátských zemí. Zvolené téma a rozsah statí nám neumožňují analýzu tzv. „bottom-up“ přístupu, jenž je v případě ČR v předvstupním období stejně jen obtížně pozorovatelný. Je pravděpodobné, že bude předmětem podrobnějšího výzkumu v budoucnosti.
- 2) Podporujeme chápání europeizace jako nikoli jednoho celkového, ale jako několika paralelně probíhajících procesů. V žádném případě nevnímáme europeizaci jako transformační proces, jak o něm hovoří někteří autoři (viz Tonra, 2000).
- 3) Tyto procesy se podle našeho názoru týkají všech tří dimenzí politiky, to znamená *policy*, *politics* a *polity*. Zkoumáme oblast druhé z dimenzí (*politics*) a pozornost věnujeme vlivu Evropské unie na politické strany v České republice v předvstupním období.
- 4) Kromě zaměření výzkumu na politické strany, u nichž si všímáme vývoje jejich gramatiky ve vztahu k EU, se domníváme, že je v této fázi výzkumu nezbytné připojit analýzu postojů české veřejnosti k témuž tématu, poněvadž problematika veřejného mínění je neoddelitelnou, dynamickou součástí *politics*.¹ Myslíme si, že většina odborných studií zaměřených na europeizaci si veřejného mínění všímá pouze okrajově. Veřejnost skrze politické strany nepřímo spoluvytváří zahraniční politiku, kterýžto faktor hrál roli v České republice a u dalších kandidátů na členství v EU. Projevil se zejména v období národních referend o vstupu do EU, kdy právě veřejnost stvrzovala aktivním „ano“ či „ne“ proevropskou orientaci politických elit ve všech kandidátských zemích s výjimkou Kypru. Jde tedy o dvoustranný proces, kde na straně jedné politické strany formují veřejné mínění a na straně druhé postoje veřejnosti ovlivňují činnost a chování politických stran.
- 5) Ačkoli je tato vzájemná interakce mezi veřejností (veřejným míněním, respektive voliči) a politickými stranami neoddiskutovatelná, nechceme podcenit další faktory, které spoluformovaly konkrétní výsledek evropského referenda. Vedle podpory veřejnosti politických stran (volebního chování) to jistě jsou sociodemografické, socioekonomické a geografické vlivy.

Samotná problematika vztahu mezi EU a národními politickými stranami v členských/kandidátských zemích patří k tématům, jimž byla doposud věnována okrajová pozornost (viz Featherstone, 1988; Greven, 1992; Gaffney /ed./, 1996; Ladrech, 2001; Mokre – Pollack, 2001). Jsme si vědomi faktu, že doposud dosažené výsledky zkoumání v této oblasti nejsou stále dostatečné pro postižení jednotlivých typů a hloubky adaptací, které probíhají v členských i kandidátských zemích v konkrétních politických oblastech. Akademici se ve svých empirických zkoumáních rozcházejí v názorech na míru vlivu europeizace. Někteří z nich zdůrazňují, že nadále převažují tradiční, národní přístupy a modely, jiní naopak obhajují tvrzení, že unijní politiky a procesy významně ovlivňují vnitřní politické uspořádání a vyvolávají nezanedbatelný tlak na jeho změny (viz Knill – Lehmkuhl, 1999).

Výstupy většiny dosavadních studií a analýz naznačují, že výsledkem interakcí mezi domácí politikou a národními podmínkami na straně jedné a tlaky reprezentovanými EU na straně druhé je spíše diverzita než konvergence. Podobné závěry vyplývají i ze studií, které jsou úzce zaměřeny na vliv europeizace na politické strany na národní úrovni (viz Mokre – Pollack, 2001; Katsourides, 2003; Binnema, 2002; Marks – Wilson, 2000). Tyto práce ukazují, že vliv EU na domácí politiku a politické strany se do značné míry liší, a to zejména v závislosti na takových faktorech, jako jsou tradice vládnutí, typ politického a stranického systému, geograficko-kulturní a socioekonomický kontext, politická kultura a míra participace občanů v politickém procesu.

EVROPSKÁ UNIE A ČESKÉ POLITICKÉ STRANY: OD LISTOPADU K VOLBÁM ROKU 2002

První demokratické volby v polistopadovém Československu, které se konaly v červnu 1990, donutily nově se formující politické strany a hnutí koncipovat své zahraničněpolitické programy. Jejich koncepce v té době byly nejasné, příliš obecné a vyjadřovaly neustálenost nové zahraničněpolitické situace. Vítězné politické subjekty Občanské fórum (OF) a Veřejnost proti násilí (VPN) a po jejich rozpadu z nich vzešlé politické strany v nastávajícím dvouletém volebním období měly možnost v praxi prosazovat a rozpracovávat své hlavní zahraničněpolitické heslo o návratu do Evropy. Postupně tak vymizely paralelně existující koncepce jako např. plán reformovat a demokratizovat komunistické ekonomické i vojenské struktury (Radu vzájemné hospodářské pomoci, Varšavskou smlouvu) nebo zintenzivnění spolupráce ve středoevropském prostoru („institucionalizovaný Visehrad“). Po červnových volbách v roce 1992 se subjekty tehdejší vládní koalice – Občanská demokratická strana (ODS), Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová (KDU-ČSL), Občanská demokratická aliance (ODA) – už jednoznačně vyjádřily pro vstup do ES/EU. Také Česká strana sociálnědemokratická (ČSSD), do roku 1998 nejsilnější opoziční strana, zaujala proevropský postoj, tj. podporovala vstup České republiky do EU. Kontinuita vládní koalice po volbách v roce 1996 zaručovala i kontinuitu českých integračních snah. Tato konfigurace se nezměnila ani po vytvoření menšinové vlády ČSSD po volbách v roce 1998 a po vstupu nové parlamentní strany – Unie svobody (US) – do Poslanecké sněmovny. Protože pozice Komunistické strany Čech a Moravy (KSČM) a jiných politických subjektů měly jen nepatrný vliv na aktivní zahraniční politiku České republiky od roku 1989 až do současnosti, tvrdíme, že Česká republika zaznamenala vysokou míru koherence ve svém formování, a to zejména právě v oblasti přístupových aktivit. Tato shoda relevantních politických stran a klíčových aktérů české zahraniční politiky (parlament, vláda, prezident) výrazně pomohla k realizaci vstupu České republiky do Evropské unie, který je naplánován na květen 2004.²

Výše zmíněná vývojová linie ovšem jen málo vypovídá o vytváření a vývoji parciálních souřadnic na úrovni programatiky relevantních politických stran,³ a to zejména v klíčovém období 1998–2003.⁴ Následující část proto podrobně analyzuje jejich programová východiska ve vztahu k EU a začleňování „evropské agendy“ do jejich fungování. Považujeme za důležité zmínit se o tom, že bibliografie vztahující se k této problematice je v českém prostředí nedostatečná či vůbec neexistuje. (*Výjimku představují např. Mareš, 2000; Witzová, 2000; Marek – Dürr, 2002; Šaradín /ed./, 2000; Šaradín a kol., 2002*). Při vědomí toho se musíme obrátit na primární zdroje informací, jako jsou volební programy a programové dokumenty politických stran, manifesty, popřípadě vyjádření čelných politiků ve sdělovacích prostředcích.

ČSSD

Ve svém volebním programu pro volby v roce 1998 ČSSD žádá větší propojení zahraniční politiky s vnitropolitickým vývojem, což se má promítnout zejména v procesu integrace České republiky do Evropské unie. Strana chce „konzultovat“ s veřejností tuto problematiku ve „věcné celonárodní diskuzi“ a přimlouvá se za konání referenda, týkajícího se vstupu České republiky do EU a otázek, které souvisejí se suverenitou státu. Kritizuje euroskepticismus, EU vnímá jako „mnohorozměrné evropské společenství“, které pomůže České republice v rozvoji, v bezpečnosti a ve stabilitě, ve zlepšení mezinárodního postavení, v přístupu občanů ke vzdělání a k pracovním příležitostem. ČSSD se přimlouvá, aniž by svůj názor blíže specifikovala, aby Česká republika probíhající integraci aktivně ovlivňovala a spoluvytvářela, a nechce jí pouze pasivně přihlížet. V programu také logicky mluví o nutnosti přijmout *Evropskou sociální chartu* a zmiňuje se o nutnosti prosazování přechodných opatření během vyjednávání (*viz ČSSD, 1998*).

Ačkoli během svého čtyřletého působení ve vládě ČSSD získala nálepkou nejsilnější „proevropské“ strany, je zajímavé, že ve svém volebním programu z roku 2002 se evropské problematice téměř nevěnuje.⁵ Přesto můžeme říci, že z důvodů specifické situace ČSSD v období 1998–2002 (vládní strana) je v praktické rovině sociálnědemokratická koncepce zahraniční politiky nejpropracovanější, a to i ve vztahu k EU. Byla totiž jako součást vládního prohlášení čtyři roky aktivně naplňována a zpřesňována, zvláště kvůli nutnosti konkretizovat vládní postoje během vyjednávání s EU o podmínkách vstupu.

Ve zmiňovaném volebním programu tedy ČSSD pouze naznačuje nutnost plnoprávného členství České republiky v Evropské unii a jeho mnohé výhody (plná zaměstnanost, možnosti práce a studia v zahraničí, nevratná finanční pomoc), (viz ČSSD, 2002).

ODS

V programu pro volby 1998 v roce ODS evropskou problematiku jako jediná strana pojímá ideologicky. Často v něm hovoří o ochraně národních zájmů a o realistické politice odpovídající našim geografickým, geopolitickým i demografickým podmínkám. Evropský aspekt má být podle ODS vyvážen atlantickým. Přimlouvá se za „Evropu národů“ v duchu hesla „*integrace ano, rozplynutí ne*“. Obává se evropského sociálního státu a soutěžení uzavřené Evropy s jinými mocenskými centry ve světě. ODS po EU žádá, aby symbolizovala svobodný trh, partnerství a otevřenou soutěž a aby realizovala reformy, které přitom nepovedou k rozpuštění státu jako základu mezinárodního politického systému v nadnárodních strukturách. Vyslovuje se pro referendum o vstupu za situace, kdy občané jsou informováni o všech kladných i záporných aspektech členství (viz ODS, 1998).

V předvolebním klání v roce 2002 ODS manifestovala své názory v tzv. „tématech dekády“, kdy dokumenty s problematikou evropské integrace nazvala *ODS volí EU* a *ODS volí české národní zájmy*. ODS v nich nadále preferuje euroatlantické vazby a eurorealistickou linii. Zdůrazňuje nutnost obhajoby národních zájmů, zachování měnové politiky ve vlastních rukou, využití platformy Konventu pro ustálení představ o evropské budoucnosti (včetně institucionalizace druhé komory Evropského parlamentu s reprezentanty parlamentů členských států). Odmítá eurofederalismus, rozšiřování hlasování kvalifikovanou většinou a pro sebe nálepkou nacionalistické strany, která je jí údajně v rámci zploštělé domácí diskuze o EU přisuzována. Chce Českou republiku začlenit do EU k 1. 1. 2004, tj. „v nejbližším možném termínu“.⁶ V neposlední řadě strana útočí proti vzniku tzv. superstátu: „*ODS nevidí budoucnost evropské integrace v umělém zarovnání všech evropských států do jednoho právního, politického, ekonomického a institucionálního rámce, bez ohledu na odlišné národní tradice.*“ (ODS, 2002, s. 3.)

KSČM

KSČM v klíčovém období před vstupem nebyla schopna zaujmout jasný prointegrační či protiintegrační postoj. V programu z roku 1998 se vyslovuje pro „*vstup do Evropy ano, ale na demokratickém základě*“, kdy podmiňuje začlenění České republiky do EU tím, že se ČR nestane „kolonií“ a že vstoupí na „*rovnoprávném základě*“. Občané musejí mít možnost vyslovit svůj názor v referendu poté, co se s nimi povede široká diskuze. Z programu lze vyzorovat, že KSČM žádá zachování státní suverenity a omezení pozice velmocí. Nekonkrétně hovoří o změně charakteru evropské integrace a o jejím rozšíření i mimo Evropskou unii (viz KSČM, 1998).

Ani ve volebním dokumentu z roku 2002 se strana k otázce členství jasně nevyjadřuje, přičlenění ani neodmítá, ale ani neprosazuje. V kapitole *Národní zájem prosadíme jen v bezpečném světě* trvá na vypsání referenda v této otázce a na aktivním prosazování českého národního zájmu. Obviňuje vládu z nedostatečné tvrdosti při jednáních, které prý vyústí v nerovnocenné české členství. Žádá rovnost v oblasti pohybu a zaměstnání v Unii,

bojí se zhoršení sociální situace a růstu cen po vstupu. V programu se objevují apely typu: „*Znovu podrobně prozkoumat výsledky jednání o přistoupení ČR k EU.*“ Způsob, jak toho dosáhnout, není sdělen (viz *KSČM, 2002*).

KDU-ČSL

Tato strana je na české politické scéně označována za silně proevropskou. Kapitulu o zahraniční politice ve svém programovém dokumentu z roku 1998 pojímá věcně a v mnoha ohledech je konkrétní. Prosazuje zde českou účast v hospodářské a měnové unii, v oblasti tzv. Schengenu a při vytváření Společné zahraniční a bezpečnostní politiky. Podporuje snahy, které by Českou republiku prezentovaly jako zemi s větší dynamikou integrace. Prosazovat chce zejména zachování vlivu malých a středních států na rozhodování v Unii (viz *KDU-ČSL, 1998*).

Svůj volební program v roce 2002 KDU-ČSL zpracovala v rámci uskupení Koalice, kterou utvořila s Uníí svobody – Demokratickou unií. Zde se opět poměrně široce věnuje Evropské unii, opakuje nutnost vstupu naší republiky do evropských struktur, což dokončí postkomunistickou etapu české státnosti a plně zabezpečí české národní zájmy. Česká republika bude moci spolurozhodovat o podobě Evropy, vrátí se na místo, kam vždy patřila, a bude spoluvytvářet evropské tržní normy. Strana vnímá EU také jako významný bezpečnostní faktor. Přihlašuje se dokonce k federální vizi EU se silnou zahraniční a bezpečnostní politikou a s novou evropskou ústavou, která promění Evropskou komisi v evropskou vládu. Zasadí se o co nejširší využívání financí ze strukturálních fondů EU a chce se podílet na reformě Společné zemědělské politiky (viz *Koalice, 2002*).

US-DEU

Společně s ČSSD a s KDU-ČSL se řadí k výrazně proevropským stranám. Volební program z roku 1998 stanovuje cíl začlenit naši zemi do EU během první poloviny příštího desetiletí. Evropu vidí nejen jako zónu volného obchodu, ale též jako organizaci s vlastní bezpečnostní identitou. Jako jediná strana se zmiňuje o úloze regionální a místní úrovně při vytváření zahraniční politiky státu; v této části se hlásí k Evropě regionů. Také Unie svobody – Demokratická unie je pro dobré informování občanů o důsledcích členství a pro informační kampaň „Evropa šancí“ (viz *Unie svobody, 1998*).

Ve volbách v roce 2002 kandidovala US v rámci Koalice, o jejímž programu se zmiňujeme již výše.

Na základě takto formulovaných programových východisek i praktických kroků českých politických stran v klíčovém období před vstupem se přikláníme k následující typologizaci stran z hlediska jejich postojů k Evropské unii.

Typologizace českých politických stran s ohledem na EU

Strana	Postoj k EU
ČSSD	Proevropská bez výhrad/federální EU
ODS	Proevropská s výhradami/preference mezivládní spolupráce
KSČM	Rezervovaně antievropská
KDU-ČSL	Proevropská bez výhrad/federální EU
US-DEU	Proevropská bez výhrad/federální EU

POSTOJE ČESKÝCH POLITICKÝCH STRAN MEZI VOLBAMI ROKU 2002 A REFERENDEM

Téměř všechny politické strany se k našemu vstupu do Evropské unie vyjadřovaly již dlouho před referendem – naposledy právě v kampani před volbami do Poslanecké sněmovny v červnu 2002. Ty byly podle politiků a pozorovatelů politické scény chápány také jako volby o EU, respektive téma EU jim z velké části vévodilo. Mimočodem, právě toto téma bylo rozhodujícím impulzem při zformování středo-levé vládní koalice. Už před volbami zástupci ČSSD, KDU-ČSL a US-DEU hovořili o tom, že právě úspěšný vstup do Evropské unie je nejdůležitějším úkolem příští vládní koalice. Uvedené subjekty se považovaly za ty, které přičlenění plně podporují. Např. Jan Ruml (US-DEU), který v roce 1998 odmítl vládní spolupráci s ČSSD, odpověděl na otázku, proč by nyní raději volil spolupráci se sociálními než občanskými demokraty, takto: „*Mně to vyšlo na základě analýzy priorit. A EU s decentralizací jsou jedněmi z fundamentálních věcí pro fungování našeho státu.*“ (Právo, 2002.) Předseda KDU-ČSL Cyril Svoboda potvrdil tento názor ihned po volbách, když řekl: „*Ale nad tím vším je určitě náš vstup do Evropské unie jako svorník, který nás výhradně dává dohromady.*“ (Lidové noviny, 2002.)

Před samotným referendem však politické strany cítily potřebu vyjádřit se konkrétněji a soustředily se na vypracování dokumentů, proč do EU vstoupit, popřípadě proč nikoli. Už 9. 10. 2001 Unie svobody přijala materiál *Evropská vize Unie svobody – S Unií do Unie*. Jeho autoři se zabývali odpověďmi na tři základní otázky: „*Je myšlenka evropské integrace dobrá či nikoli a proč? Je v zájmu České republiky rychle vstoupit do Evropské unie či nikoli a proč? Jakým směrem by se měla Evropská unie dále ubírat?*“ (Unie svobody, 2003.)

Nejobsáhleji se věnovala evropské problematice ODS, jednak v brožurce *Když do EU, tak s ODS*, jednak v souboru textů *Poziční dokumenty ke vstupu do EU stínové vlády ODS*. V brožurce, určené zejména voličům a sympatizantům ODS, autoři v podstatě opakovali argumenty z předvolební kampaně a zaútočili na své vládní oponenty: „*Socialistická vláda naproti tomu o EU občanům soustavně lže. Zastírá méně příjemné stránky našeho členství v EU. Nehovoří o mnohdy nedůstojných podmínkách našeho vstupu, za které nese svým vyjednáváním plnou zodpovědnost.*“ (ODS, 2003 a.) Kromě toho ODS nabídla osmašedesátistránkový text, který připravila stínová vláda v čele s předsedou Mirkem Topolánkem, jenž jej doplnil úvodním slovem. Je složen ze čtrnácti kapitol, v nichž autoři analyzují vztah mezi Českou republikou a Evropskou unií v jednotlivých oblastech (kultura, životní prostředí, hospodářství, sociální politika atd.). Podle předsedy ODS *Poziční dokumenty* vznikly „*v reakci na podpis »Smlouvy o přistoupení České republiky k Evropské unii« v Aténách dne 16. dubna letošního roku. V úvodu každé části shrnují velmi stručně základní principy politiky ODS, charakterizují současnou politiku Evropské unie, tendence a hrozby, popisují a hodnotí výslednou podobu smlouvy o přistoupení a v neposlední řadě zdůrazňují priority, které bude ODS prosazovat po vstupu do evropských struktur.*“ (ODS, 2003 c.) Vedle nástinu konkrétních politik útočí opět na vládu především kvůli vyjednaným podmínkám.

Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová dne 29. 4. 2003 schválila dokument, nazvaný *Na cestě k rozšířené Evropě*, který označila jako *Postoje KDU-ČSL v debatě o budoucnosti Evropy* (KDU-ČSL, 2003). V dokumentu je ve zkratce nastíněna historie evropské integrace a postoj strany k očekávaným procesům a mechanismům hlavních institucí. Základním východiskem integračního procesu jsou podle KDU-ČSL tři principy: subsidiarita, proporcionalita a solidarita. Křesťanští demokraté, stejně jako ODS a US-DEU, neopomíjejí ani nutnost zachování a posilování transatlantických vazeb.

Komunistická strana Čech a Moravy si v prohlášení *Pro demokratickou Evropu (Manifest KSČM)* vytvořila ideál socialistické evropské společnosti, který ovšem současná EU,

založená na maastrichtských kritériích, nespĺňuje. Celý manifest je souborem emocionálních výzev, klišé a konstatování jako např.: „*Jako dědici velkého Učitele národů, Jana Ámose Komenského, chceme ještě více přiblížit všem národům jeho odkaz spojující univerzalitu růstu vzdělanosti s konkrétností i krásou národních specifik a s nejvyššími etickými hodnotami.*“ Nebo: „*Jde o etizaci politiky, o takové pojetí politiky, kde síla argumentů bude stát výše než síla zbraní, kde manipulace bude nahrazena vědomou spoluprací směrem k racionálnímu a morálně přijatelnému cíli.*“ Nebo: „*Vědecká a společenská pravda na konci 20. století není možná jako individuální výkon, ale předpokládá spojené úsilí.*“ (KSCM, 2003 b.) Kromě toho komunisté apelují na nutnost zajištění bezpečnosti Evropy; tu vidí pouze mimo rámec NATO.

Poslední fází, kdy se hlavní politické strany snažily přesvědčit občany, zdali mají vstup do EU podpořit či nikoli, bylo období několika málo dnů před samotným referendem. Strategie politických stran byla následující. Ústředí Křesťanské a demokratické unie – Československé strany lidové, Unie svobody – Demokratické unie a České strany sociálnědemokratické vydala prohlášení, v nichž jednoznačně vyzvala občany, aby hlasovali pro vstup do Unie. Podobně se zachovala i ODS, nicméně někteří z jejích čelných představitelů vstup do EU odmítli (místopředseda strany a poslanec Ivan Langer či poslanec Martin Říman). Jistou názorovou vlašnost vyjádřil též předseda občanských demokratů Mirek Topolánek: „*5,1 : 4,9. Ano. Tak silné, či spíše slabé je v tuto chvíli mé ano. Lístek s tímto slůvkem vhodím při červnovém referendu do hlasovací urny.*“ (ODS, 2003 c.) Přes určité pochyby občanských demokratů, které směřovaly především proti hlubší integraci národních států a proti vládní kampani, nakonec strana zveřejnila následující doporučení sympatizantům a svým voličům: „*ODS je před dnešním referendem o vstupu do EU zneklidněna zjevným selháním vlády při vedení kampaně i při komunikaci s občany. Obáváme se, že vládní neschopnost by mohla negativně ovlivnit jak účast, tak výsledky hlasování. Proto znovu vyzýváme naše voliče a příznivce, aby k referendu přišli a aby hlasovali pro vstup do EU.*“ (ODS, 2003 a.) ÚV KSČM schválilo následující prohlášení: „*KSČM chápe evropskou integraci z dlouhodobého a strategického hlediska za objektivní záležitost a nepochybňuje členství v EU v dlouhodobějším časovém horizontu. Přesto vzhledem k vyjednaným podmínkám, nepřipravenosti země na vstup do evropské integrace a neznalosti toho, jaká bude EU po připravované reformě, nemůže občanům doporučit, aby v referendu hlasovali pro vstup do Evropské unie v roce 2004.*“ (KSČM, 2003 c.) Tento apel ovšem odmítli místopředsedové strany Miloslav Ransdorf a Jiří Dolejš, čímž doložili dlouhodobý rozkol ve vedení strany, který byl tušen na základě rozporuplných vyjádření různých stranických lídrů a stranických dokumentů. Euroskeptický tábor v KSČM nakonec zvítězil.

Přestože komunisté a občanští demokraté ve stranickém systému České republiky stojí na ideologicky opačných pólech, v kritice našeho vstupu leckdy zastávali podobná stanoviska. Např. olomoučtí poslanci za KSČM a ODS se v předreferendové anketě deníku Mladá fronta Dnes vyjádřili následovně: „*Jsem si vědom toho, že bez integrace a EU to v Evropě nejde, na druhé straně je však třeba dát na misku vah podmínky, jaké ČR dojednala. Mnoho občanů a velká část našich voličů je nepovažuje za výhodné. Asi budu proti.*“ (Alexander Černý, KSČM.) „*Nejsem ještě pevně rozhodnuta, zda dám hlas pro, či proti, protože kvůli neschopnosti této vlády není vyjasněné postavení ČR a její budoucnost v EU.*“ (Kateřina Dostálová, ODS.) (MF Dnes, 2003.) A ještě jedna poznámka na závěr. Ani ODS, ani KSČM nejsou homogenními stranami, proto různé názory na evropskou integraci nejsou překvapivé. Jejich stranická základna působí ovšem mnohem méně pluralitně než ostatní tři parlamentní strany. ODS celou dobu podřizovala své image dlouholetému předsedovi V. Klausovi, komunisté zase M. Grebeníčkovvi. Proto bylo i přes názorovou rozrůzněnost možné provést typologizaci, jak ji uvádí předcházející tabulka (viz s. 33). Navíc nikdo z čelných představitelů ČSSD, KDU-ČSL a US-DEU vstup naší země do EU neodmítl.

REFERENDUM O PŘISTOUPENÍ K EU A VOLEBNÍ PODPORA POLITICKÝCH STRAN

Hodnotit výsledky referenda o přistoupení České republiky k Evropské unii lze různými způsoby. Jedním z nich je porovnání těchto výsledků s voličskou podporou politických stran v jednotlivých regionech, a to zejména ve volbách do Poslanecké sněmovny PČR. Základní jednotkou, kterou budeme v textu používat, jsou okresy, které byly jako administrativní jednotky státní správy zrušeny k 31. 12. 2002, nicméně údaje z voleb i z referenda jsou Českým statistickým úřadem v tomto měřítku nadále zveřejňovány. Přitom se můžeme zabývat výhradně parlamentními stranami, protože ty získávají až kolem 90 % všech hlasů odevzdaných ve volbách (v roce 2002 to bylo 87,45 %, v roce 1998 pak 88,68 % a v roce 1996 – 88,84 %). Voliči těchto stran tedy velkou měrou rozhodovali i o výsledku referenda. Připomínáme pouze, že český zákonodárce v ústavním zákoně o referendu nestanovil minimální účast nutnou pro uznání jeho výsledku. Tato skutečnost mohla hlasování ovlivnit dvojím způsobem: 1) Lidé se rozhodovali dobrovolně, zda k referendu půjdou či nikoli. Z tohoto pohledu je pak účast v referendu poměrně vysoká (např. ve srovnání s Maďarskem). 2) Jednotlivé názorové proudy volily jinou strategii. Kdyby existovala jako v sousedním Polsku a na Slovensku 50% hranice pro to, aby bylo referendum považováno za platné, pak by např. odpůrci začlenění apelovali na to, aby lidé referendum bojkotovali. Takto museli „programově“ a na základě argumentů přesvědčit co nejvíce spoluobčanů, že členství v EU nebude pro naši zemi přínosem.

Pro srovnání výsledku referenda a podpory politických stran stačí, když se zaměříme hlavně na výsledky hlasování z voleb do PS PČR v roce 2002, a to z toho důvodu, že je mezi nimi a referendem poměrně krátký časový úsek (zhruba jeden rok, volby proběhly ve dnech 19. a 20. 6. 2002, referendum 13. a 14. 6. 2003). Během těchto dvanácti měsíců se sice voličské preference obrátily radikálně ve prospěch ODS, ale tato skutečnost není nijak důležitá, protože občanští demokraté nyní odčerpávají voliče zejména od subjektů proevropsky orientovaných stran: KDU-ČSL, US-DEU, ODA, ale i ČSSD. Ovšem musíme mít na paměti, že průzkum veřejného mínění a samotné hlasování ve volbách se často liší. Červnová podpora parlamentních stran (CVVM, 2003) a výsledky voleb⁷ dokumentuje následující tabulka.

Volební preference a výsledky voleb do PS PČR (v %)

Politická strana	Volby 6/2002	Preference 6/2003
ČSSD	30,20	15,5
ODS	24,47	28,5
KSČM	18,51	11,5
Koalice KDU-ČSL a US-DEU	14,27	11,5 (8,5 + 3)

K hlasování se dostavil přibližně stejný počet občanů jako v případě voleb do Poslanecké sněmovny. V červnu 2002 jich přišlo 58 %, o rok později k referendu 55,2 %. Z tohoto důvodu lze vznést hypotézu, že k referendu přišli zejména ti aktivnější občané, kteří se dostavili i k předloňským volbám.

Mapa s názvem Podpora vstupu do Evropské unie v referendu (viz příloha 1 na s. 46) pak ukazuje, jak hlasovali občané v jednotlivých okresech. Z ní jednoznačně vyplývá, že největší podporu mělo naše začlenění v hlavním městě Praze, v okresech Praha-západ, Plzeň-město, Brno-město, Brno-venkov, v okresech jihovýchodní Moravy a v Ostra-

vě-městě a na Opavsku. Kromě toho celorepublikový průměr (77,33 %) překonaly např. ještě některé okresy střední a severní Moravy, východních Čech, Českobudějovicko, Karlovarsko a Mostecko. Nejnižší podporu vstup do Unie obdržel ve středních Čechách a – což autoři považují za zajímavé – podél naší hranice s Německem a s Rakouskem, v případě čtyř českých okresů i s Polskem. Nižší podporu v těchto okresech lze vysvětlit tím, že tento prostor tvoří bývalé sudetské území. Naopak obyvatelé Slezska a v okolí hranice se Slovenskem vstup přivítali. Pokud jde o někdejší Sudety, respektive hranici s Německem, někteří komunističtí poslanci se dokonce zmiňovali o možnosti (hospodářské) destrukce našeho státu právě v souvislosti se vstupem do EU: „*Evropská unie je útvar, jejíž rozpočty jsou založeny na regionech, a my jsme zvyklí na hospodaření státu. To znamená, že budeme mít určitý nesoulad ve zdrojích státu a zdrojích regionů, protože regiony mohou dostávat některé příspěvky z Evropské unie. Tyto příspěvky však budou menší, než se dnes očekává. Pro mne je velkým varováním, že evropské regiony mohou úplně rozložit náš stát. Mám strach, že malý Karlovarský kraj se spojí s podobnými dvěma malými regiony na německé straně a vznikne region, který bude žádat o dotace, protože chudá česká část a bohatá část německá bude v průměru pod úrovní přidělových dotací.*“ (KSCM, 2003 a.)

Následující tabulka nabízí přehled deseti okresů, kde vstup občané podpořili nejvíce a kde nejméně.

Nejnižší a nejvyšší podpora vstupu do EU (v %)

Okres	Nejnižší podpora	Okres	Nejvyšší podpora
Česká Lípa	71,4	Uherské Hradiště	82,5
Beroun	72,0	Praha 1	82,3
Český Krumlov	72,3	Praha 4	82,0
Tachov	72,4	Zlín	81,4
Blansko	73,0	Praha 2	81,2
Semily	73,2	Praha 5	81,1
Děčín	73,3	Hodonín	81,1
Cheb	73,7	Praha 6	81,0
Kutná Hora	73,8	Praha 10	80,8
Kladno	74,0	Brno-město	80,7

Mezi deseti okresy s nejnižší podporou jich šest leží v oblasti rakouských, německých a polských hranic (Semily), nejvyšší podpoře se EU těší v Praze a v okresech v blízkosti slovenských hranic, kde má mj. velmi silnou politickou podporu KDU-ČSL.

Zajímavé je rovněž nahlédnutí do volební účasti jak ve volbách do PS PČR v roce 2002, tak i v referendu. Toto opět dokládáme na deseti okresech.

Nejnižší a nejvyšší účast v referendu (v %)

Okres	Nejnižší účast	Okres	Nejvyšší účast
Karviná	44,61	Praha-západ	64,33
Chomutov	46,25	Praha-východ	62,39
Most	47,31	Semily	61,41
Bruntál	47,80	Praha 11	60,49
Ostrava	47,81	Hradec Králové	60,19
Teplice	48,15	Ústí nad Orlicí	59,98
Sokolov	48,47	Rychnov n. Kněžnou	59,89
Tachov	50,03	Náchod	59,67
Louny	50,56	Brno-venkov	59,32
Ústí nad Labem	50,66	Praha 5	59,25

Nejnižší a nejvyšší účast ve volbách v roce 2002 (v %)

Okres	Nejnižší účast	Okres	Nejvyšší účast
Chomutov	41,63	Praha 6	65,58
Sokolov	46,78	Žďár nad Sázavou	65,05
Teplice	49,09	Blansko	64,39
Most	49,60	Praha-západ	63,72
Cheb	50,86	Pelhřimov	63,59
Česká Lípa	51,75	Brno-venkov	63,32
Karlovy Vary	52,22	Hradec Králové	63,23
Ústí nad Labem	52,31	Rychnov n. Kněžnou	62,41
Kladno	52,66	Uherské Hradiště	62,32
Děčín	52,74	Třebíč	62,12

Ze srovnání vidíme, že se čtyři okresy objevují mezi deseti s nejnižší účastí v obou hlasováních, stejně jako čtyři s nejvyšší účastí při hlasování. V referendu činil rozptyl mezi oběma kategoriemi 19,72 %, ve volbách 23,95 % voličů.

V následující části chceme porovnat podporu politických stran v regionech s mírou podpory vstupu do EU.⁸ Na mapách s názvy Podpora ČSSD v okresech, Podpora ODS v okresech, Podpora KSČM v okresech, Podpora Koalice v okresech (viz příloha 2–5 na s. 47–48) jsou vyznačeny okresy, kde parlamentní subjekty dosahují podprůměrné, průměrné, nadprůměrné a silně nadprůměrné podpory v roce 2002.

Z mapy Podpora vstupu do Evropské unie v referendu (viz příloha 1 na s. 46) lze vysledovat, že vedle středních Čech je skutečně podpora na území, kde většinu tvořilo německé obyvatelstvo, podprůměrná (kromě okresů České Budějovice, Karlovy Vary, Most, Ústí nad Orlicí a Opavy). Ze sledovaných oblastí vyberme okresy s vůbec nejnižší podporou v referendu (tj. pod 75 %): Znojmo, Český Krumlov, Domažlice, Tachov, Cheb, Děčín, Česká Lípa, Liberec, Semily a Trutnov. Přihlédněme k výsledkům do Poslanecké sněmovny v roce 2002, abychom zjistili, které subjekty zde byly úspěšné.

Volební podpora politických stran (v %)

Okres	ČSSD	ODS	KSČM	Koalice	RMS
Znojmo	27,21	18,10	29,18	13,79	0,97
Český Krumlov	28,10	25,32	19,79	12,51	0,93
Domažlice	31,55	24,80	20,76	10,25	0,76
Tachov	28,15	19,77	31,02	7,54	1,17
Cheb	28,93	24,32	23,87	9,22	1,24
Děčín	29,72	24,92	22,67	7,39	1,86
Česká Lípa	27,78	26,26	22,37	8,72	1,69
Liberec	28,67	25,43	16,85	13,53	1,20
Semily	24,71	27,15	13,86	17,94	1,02
Trutnov	26,43	27,64	17,30	12,64	0,96
Celkový zisk	30,20	24,47	18,51	14,27	0,97

Z přecházející tabulky vyplývá, že se v těchto okresech největší podpoře těší komunisté, kromě tří okresů ve zbývajících sedmi získali nadprůměrné pozice. V řadě okresů je silná ODS, většinou mírně nadprůměrných výsledků dosáhla rovněž v sedmi okresech. Tyto okresy nejsou baštami sociální demokracie, protože ta dosáhla nad svůj celorepublikový výsledek v jediném okrese (Domažlice). Většinou platí, že se zde netěší oblibě Koalice KDU-ČSL a US-DEU, pouze v okrese Semily překonala republikový průměr o 3,67 %. Pro názornost uvádíme rovněž hlasy pro Republikány Miroslava Sládka (což je subjekt jednoznačně protiněmecky orientovaný), kteří dosáhli ve všech okresech průměrných až nadprůměrných výsledků, i když je volil nepatrný zlomek voličů.⁹

Tzv. sudetoněmecký faktor ovšem není jediným argumentem pro vysvětlení nižší podpory našeho začlenění, i když má nesporně vliv na volební zisky KSČM. Proto považujeme za nutné uvést též další faktory ovlivňující volební chování. Svou roli zcela jistě hraje rovněž sociální problematika (např. míra nezaměstnanosti). To vidíme na mapě s názvem Míra nezaměstnanosti (viz příloha 6 na s. 49), (MPSV, 2003). Z údajů uvedených na této mapě je možné vyčíst, že některé okresy se v podpoře KSČM a výši nezaměstnanosti překrývají (srov. s mapou s názvem Podpora KSČ v okresech – viz příloha 4 na s. 48), např. severní Čechy, Ostrava-město, Karviná nebo Jeseník a Bruntál. Avšak v okrese Tachov, kde komunisté obdrželi 31,02 % hlasů (o 12,51 % nad republikový průměr), činila nezaměstnanost 9,0 %, což je o 0,5 % méně než v celé republice. Zde je tedy míra nezaměstnanosti pouze jedním ze zdrojů popularity KSČM. Pro vstup se na Tachovsku vyslovilo jen 72,4 % (o 4,9 % méně než v celé republice). Podobný příklad najdeme i na Moravě: v okrese Vyškov volilo komunisty 23,34 % obyvatel, tedy o 4,83 % více než v celé České republice, nezaměstnanost je rovněž pod republikovým průměrem (9,0 %) a pro vstup do EU bylo jen 75,5 %. V obou okresech, které jsou velmi levicové, musíme hledat další argumenty obliby komunistů. Např. zkoumat sociální strukturu obyvatel, protože na Tachovsku i na Vyškovsku byla před rokem 1989 velmi početná vojenská posádka. Tyto vrstvy inklinují zejména ke stranám, které prosazují utváření sociálního státu. Naopak k okresům se silnou nezaměstnaností patří Hodonín (14,6 %), což se odráží i ve vyšší důvěře ke KSČM (21,44 %). Přesto se zde pro vstup kladně vyjádřilo 81,1 % občanů. Na tento výsledek zapůsobila patrně obliba lidovců v regionu, kteří v koalici s US-DEU oslovili 21,23 % občanů (o 6,96 % nad průměr České republiky).

Z hlediska výzkumu postojů voličů parlamentních stran je užitečná i následující informace. V rámci Exit Pollu, který provedla pro Českou televizi firma SC&C (SCAC, 2003), se respondenti vyjadřovali rovněž k otázce, kterou stranu volili ve volbách v roce 2002. Pro vstup do EU hlasovalo 92 % někdejších voličů US-DEU, 86 % ODS, 84 % KDU-ČSL, 82 % ČSSD, 37 % KSČM a 71 % tvořili příznivci ostatních stran.

Výše jsme uvedli, že účast v hlasování v červnu 2002 a v červnu 2003 byla přibližně stejná, rozdíl činil 2,8 % ve prospěch parlamentních voleb. Přesto existovalo čtrnáct okresů, kde k referendu přišlo více občanů. V deseti z nich byla podpora vstupu nadprůměrná, ve čtyřech zbylých nadprůměrná. V šestnácti okresech přišel k volbám o více než 5 % větší počet voličů než v referendu. Zaměříme se na osm z nich, kde tento rozdíl činil více než 5,5 % (Žďár nad Sázavou /7,37 %/, Karviná, Vyškov, Frýdek-Místek, Znojmo, Blansko, Bruntál a Prostějov /5,5 %/). Zjistíme totiž, že ve všech těchto okresech byla silná levice. S výjimkou Znojma šlo o oblasti se silnou pozicí ČSSD, ale rovněž KSČM (kromě Žďáru nad Sázavou a Frýdku-Místku). Tak nízkou účast v referendu si můžeme vysvětlit např. deziluzí z vládní politiky sociální demokracie, tudíž mnozí její příznivci se k referendu nedostavili proto, aby demonstrovali svou nespokojenost.

V závěru této části ještě porovnáme stupeň dosaženého vzdělání (Zlínský kraj, 2003) s mírou podpory vstupu do EU. Již zmíněné výsledky agentury SC&C ukázaly, že vysokoškolsky vzdělaní lidé z 82 % hlasovali pro vstup, zatímco ti se základním vzděláním pouze z 73 % (SCAC, 2003).

Z tabulky na s. 41 vyplývá, že míra vzdělání byla jedním z atributů, které určovaly stupeň souhlasu se vstupem do EU. Zvláště markantní je to v hlavním městě Praze a v Jiho-moravském kraji, kde je podíl vysokoškoláků nejvyšší. Naproti tomu v některých českých krajích, jako je Ústecký, je tento podíl nižší, což odpovídá i menší podpoře vstupu. Tyto sociodemografické údaje jsou ovšem pouze dílčími ukazateli, což platí též v případě průměrné měsíční mzdy (ČSÚ, 2003 a; ČSÚ, 2003 b; ČSÚ, 2003 c; ČSÚ, 2003 d; ČSÚ, 2003 e; ČSÚ, 2003 f; ČSÚ, 2003 g).

Srovnáme-li údaje uvedené na mapě s názvem Výše průměrné mzdy v okresech (viz příloha 7 na s. 49) s mapou, nazvanou Podpora vstupu do Evropské unie v referendu (viz příloha 1 na s. 46), pak vidíme, že se překrývají pouze v některých okresech. Např. v Pra-

Dosažené vzdělání v krajích ČR a míra podpory vstupu do EU (v %)

Kraj	Základní vzdělání	Vysokoškolské vzdělání	Souhlas se vstupem do EU
Praha	14,5	18,8	80,2
Středočeský	23,1	7,0	75,4
Jihočeský	23,5	7,8	76,2
Plzeňský	23,0	7,8	76,9
Karlovarský	27,9	5,6	76,5
Ústecký	27,3	5,4	75,6
Liberecký	23,9	7,0	73,8
Královéhradecký	22,5	7,5	76,2
Pardubický	22,7	7,0	76,1
Vysočina	24,2	6,7	76,0
Jihomoravský	23,3	10,3	78,3
Olomoucký	23,6	8,1	77,0
Moravskoslezský	25,2	7,8	79,1
Zlínský	24,8	7,7	80,5

ze, na Českokobudějovicku, v Plzni-městě, v Ostravě-městě je v rámci České republiky nadprůměrná mzda. Zde byla také podpora začlenění vyšší. Naproti tomu se s podprůměrnými výdělky potýkají obyvatelé Zlínského kraje či východních Čech, ovšem podpora vstupu zde byla nadprůměrná.

Posledním zajímavým ukazatelem, na nějž se chceme na závěr zaměřit, je podpora vstupu v krajských městech, přičemž zde za relevantní při srovnání s podporou politických stran pokládáme výsledky komunálních voleb. Vynecháváme přitom Středočeský kraj, jehož sídlo je v Praze. Dlouhodobý trend je totiž takový, že v těchto městech na komunální úrovni dominují pravicové strany, respektive ODS vítězí nad ČSSD (výjimkou je Olomouc, kde ČSSD získala o 0,01 % hlasů více, nicméně kvůli rozdělení města na volební obvody obdržela o jeden mandát méně než ODS). Pro názornost uvádíme tabulku, kde jsou výsledky rozděleny pro parlamentní pravici (ODS, KDU-ČSL a US-DEU), jejíž voliči podle průzkumu SC&C vstup velmi podporovali, ČSSD (s rovněž zjevnou podporou), KSČM a úspěšné neparlamentní subjekty (jen ve volbách do obecních zastupitelstev). Nejdříve uvádíme hlasy v komunálních volbách (1. a 2. 11. 2002), poté v parlamentních. V posledním sloupci naznačujeme výsledek referenda v jednotlivých krajských městech.

Volební pozice a podpora vstupu do EU v krajských městech (v %)

Město	Parlamentní pravice	ČSSD	KSČM	Neparlament. subjekty	Referendum
Praha	45,74/52,29	14,66/25,85	10,83/11,10	23,40	80,2
Č. Budějovice	57,00/44,05	14,94/29,41	15,39/15,38	11,12	78,6
Plzeň	51,37/43,71	20,59/30,98	13,26/14,41	9,34	80,3
Karlovy Vary	43,19/40,85	16,57/28,82	13,93/15,18	14,41	80,7
Ústí n. Labem	39,85/37,27	18,26/30,90	20,28/20,64	12,75	77,9
Liberec	36,80/43,39	15,76/28,84	10,75/14,14	28,38	77,4
Hradec Králové	40,70/43,57	14,70/29,65	14,88/14,81	25,6	79,7
Pardubice	44,87/42,28	16,50/31,33	15,15/15,63	15,31	78,5
Jihlava	41,49/38,16	16,73/32,87	20,67/17,07	11,06	77,6
Brno	50,80/42,67	16,00/31,55	13,13/14,10	5,80	80,7
Olomouc	37,62/39,10	23,19/32,71	14,87/15,80	20,31	79,1
Zlín	42,05/43,77	20,77/30,04	11,53/13,51	22,52	82,7
Ostrava	42,46/31,45	25,73/37,10	20,59/21,18	5,62	80,0

Pokud jde o komunální sféru, je zřejmá převaha pravicových stran. V nich navíc jednoznačně dominuje ODS s místy až dvojnásobnou převahou nad ČSSD. Podpora ČSSD je větší ve volbách do Poslanecké sněmovny, v některých případech je až dvakrát silnější. Naproti tomu jsou pozice KSČM vyrovnané, výrazněji se lišily jen v Jihlavě a v Liberci. Naznačené výsledky víceméně korespondují s výsledkem referenda. Ve všech krajských městech byla podpora přičlenění do EU nadprůměrná, a to s výjimkou Liberce, kde dosáhla téměř stejného výsledku jako v celé republice. Ovšem popularita KSČM je v Liberci velmi malá, takže lze usuzovat, že občané se rozhodovali i podle jiných argumentů, než které zveřejňovali komunisté. V úvahu je třeba vzít vzdělanostní strukturu, vyšší průměrného výdělku i tzv. sudetoněmecký problém. Ve srovnání s ostatními krajskými městy zůstává rovněž Jihlava. „Ano“ řeklo v referendu 77,6 % obyvatel; na jejich rozhodování jistě měly vliv i zmíněné sociodemografické ukazatele, ale také to, že pětina sympatizuje s komunisty. Obecně lze říci, že krajská města jsou v celorepublikovém pohledu atypická tím, že je v nich vyšší životní úroveň. Proto i přes silnou regionální podporu KSČM lidé hlasovali pro vstup do EU (viz zejména Ostrava nebo Ústí nad Labem).

* * *

V této stati jsme zkoumali postoje hlavních politických stran v České republice k Evropské unii, jejich prezentaci v období před referendem a míru podpory členství v Unii mezi voliči parlamentních stran v referendu. Zvolené téma koresponduje s diskuzí o europeizaci

zaci, která probíhá v členských státech EU a do níž se vzhledem k blížícímu se termínu vstupu začínají stále více zapojovat i kandidátské země.

Vliv europeizace na české politické strany je patrný při podrobnějším zkoumání jejich programových tezí. Od roku 1990, kdy se uskutečnily první demokratické volby, tzv. evropská tematika hraje podstatnou roli. V každých dalších volbách byla zpřesňována a konkretizována. V letech 1990, 1992 a 1996 relevantní proevropská politická uskupení v zahraničněpolitických částech svých volebních programů oslovovala voliče příslibem, že budou o členství v Evropské unii rozhodně usilovat. V dalších dvou volebních letech (1998 a 2002) lze pozorovat, že v souvislosti s užšími jednáními s evropskými orgány a zejména se zahájením plnění přístupových kritérií se předvolební programy zabývají již konkrétními politikami. Zjednodušeně lze říci, že prvotní zřetelné „ano“ EU se mění ve složitý komplex kvalitativních otázek a návrhů, což koresponduje s první a druhou tezí, které byly nastíněny v úvodu. V období před referendem je vliv europeizace, tedy začleňování evropské problematiky do agendy politických stran, zcela zřetelný. Po referendu s blížícím se členstvím naší republiky v Unii a především s nastávajícími volbami do Evropského parlamentu „evropská problematika“ hraje již zcela zásadní a dominantní roli.

Teze číslo tři a čtyři jsme prokázali vysokou korelací mezi výsledkem referenda a voličskou podporou proevropsky orientovaných stran. Voliči ČSSD, ODS, KDU-ČSL a US-DEU podpořili podle výstupů dostupných průzkumů členství v EU většinou kladných hlasů, a to na úrovni 82–92 %. Ačkoli politické orientace sehrály v hlasování svou neoddiskutovatelnou roli, rozhodování voličů se řídilo i dalšími faktory, jako je např. míra nezaměstnanosti, vzdělání, výše průměrné mzdy, velikost sídel či geograficko-politické aspekty (viz sudetoněmecká otázka).

Zdůraznit musíme též skutečnost, že i přes vládní a nevládní kampaň stačily mnoha voličům pouze povrchní informace, podle nichž nakonec vstup do EU podpořili či zamítli. V tomto směru se europeizace projeví až po určité době, řekněme za jedno až dvě volební období. Tehdy, až se občané s problematikou EU lépe seznámí. Jako teoretická koncepce analýzy projevů politických stran však smysl má. To bylo také cílem této stati. Je však zřejmé, že je stále příliš brzy na přijetí definitivních závěrů o vlivu EU na politické strany v České republice vzhledem ke specifické předvstupní situaci. Dílčí, prvotní výstupy této práce budou doplňovány dalšími zjištěními v období plného členství v Evropské unii.

Závěry této práce tak potvrzují výstupy těch předchozích výzkumů europeizace v členských státech, které ukázaly, že vliv EU na členské státy je významný a že je jednou z konstant vnitropolitické diskuze v těchto zemích. Na příkladu České republiky jsme prokázali, že vliv europeizace se již v současnosti v oblasti *politics* uplatňuje i v kandidátských zemích. Evropské téma se totiž muselo zákonitě objevit v politických programech relevantních aktérů české politiky. Současně v exekutivní rovině ČR dobrovolně přijala podmínky, za kterých vstupuje do EU, a lze očekávat, že v následujících letech členství v EU bude stále více zasahovat vedle oblasti *politics* také úroveň *polity*, tj. ústavněprávních norem, a *policy*, tedy jednotlivých politik realizovaných jak na úrovni EU, tak i na úrovni národní. Posledně zmíněné oblasti však zatím nebyly centrem našeho zkoumání.

¹ Naopak záměrně nezařazujeme do svého výzkumu sféru zájmových a nátlakových skupin. Ta sice též spadá do sféry *politics*, ale – jak se domníváme – dosud sehrála aktivnější, tj. formující roli v omezené míře, a to zejména v rámci vstupních vyjednávání mezi ČR a EU. Téma, jež zatím není předmětem našeho výzkumu, dostane patřičnou pozornost v některé z příštích studií.

² Názory na to, zda se v České republice politickým elitám skutečně podařilo dosáhnout vysoké míry konsenzu v otázce členství země v EU, se různí. Zdá se, že v porovnání se situací např. v Maďarsku byla shoda hlavních politických aktérů nižší, nicméně jednoznačně existovala. My se tedy spíše přikláníme k Mairově konceptu snižování míry mezistranické soutěživosti v evropských otázkách.

³ Za relevantní politické strany považujeme ty strany, které disponují tzv. koaličním či vyděračským potenciálem podle definice italského politologa G. Sartoriho. V české politické situaci let 1998–2004 jde o strany zastoupené v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR, tedy ČSSD, ODS, KSČM, KDU-ČSL a US.

- ⁴ Klíčovým obdobím 1998–2003 míníme etapu, která začala otevřením vyjednávání o jednotlivých kapitolách na jaře roku 1998 a byla ukončena v dubnu 2003 podpisem přístupové smlouvy v Aténách, spadající do probíhajících referend v přístupujících zemích.
- ⁵ Je to dáno strukturou hlavního volebního programu Člověk na prvním místě, který ČSSD pojala jako představitel současných problémů a přání občanů na příkladu členů průměrné české rodiny, jimž slibuje, co pro ně v následujícím období vykoná.
- ⁶ První leden 2004 byl dlouho považován za reálný termín rozšíření, a proto se objevil i v materiálech ODS. Později byl Radou EU změněn.
- ⁷ Všechny volební výsledky, které jsou uvedeny v textu, pocházejí z cd-romu Volby 2002. Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR, který vydal Český statistický úřad v roce 2002.
- ⁸ Porovnáváme míru podpory jednotlivých politických stran v roce 2002, kdy – jak již bylo uvedeno – ČSSD získala v celé ČR 30,20 %, ODS 24,47 %, KSCM 18,51 % a Koalice 14,27 %.
- ⁹ Nyní jde o subjekt neparlamentní, avšak do voleb v roce 1998 byla předchůdkyně této strany (Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa) zastoupena v Poslanecké sněmovně.

Literatura

- Anderson, Jeffrey J. (2002): Europeanization and the Transformation of the Democratic Polity, 1945–2000. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40, No. 5 (2002).
- Binnema, Harmen (2002): European Integration and the Survival of Political Parties. Příspěvek prezentovaný na Politicologenetmaal, Noordwijkerhout, květen 2002.
- Börzel, Tanja (2002): States and Regions in Europe: Institutional Adaptation in Germany and Spain. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Börzel, Tanja – Risse, Thomas (2000): When Europe Hits Home: Europeization and Domestic Change. *European Integration online Papers (EIoP)*. Vol. 4, No. 15 (2000), <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-015a.htm> (27. 8. 2003).
- Bulmer, S. – Burch, M. (2000): The 'Europeanisation' of central government: the UK and Germany in historical institutionalist perspective. *The Rules of Integration*. Manchester: Manchester University Press, 2000.
- Bulmer, S. – Lequesne, C. (2002): New Perspectives on EU-Member State Relationships. *Questions de Recherche / Research in Question*. Paris: Centre d'études et recherches internationales Sciences Po, January 2002, <http://www.ceri-sciences-po.org/publica/qdr.htm> (28. 10. 2003).
- Cowles, M. G. – Caporaso, J. – Risse, T. (eds., 2001): *Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change*. Ithaca – London: Cornell University Press, 2001.
- CVVM (2003): Průzkum veřejného mínění: podpora politickým stranám, <http://www.cvvm.cz/index.php3?rubrika=P> (17. 7. 2003).
- ČSSD (2002): Člověk na prvním místě. Volební program ČSSD, 2002.
- ČSSD (1998): Volební program ČSSD: alternativa pro naši zemi, 1998.
- ČSÚ (2003 a): Statistický bulletin za Liberecký kraj, <http://www.czso.cz/kraje/li/hlavni/index5.htm> (23. 7. 2003).
- ČSÚ (2003 b): Statistický bulletin Praha, <http://www.czso.cz/kraje/pr/publikace/publikace.html> (23. 7. 2003).
- ČSÚ (2003 c): Statistický bulletin za Středočeský kraj, <http://www.czso.cz/kraje/st/publikace/pub2003.htm> (23. 7. 2003).
- ČSÚ (2003 d): Statistický bulletin za Jihočeský kraj, <http://www.czso.cz/kraje/cb/publika/310102/hlavni.htm> (23. 7. 2003).
- ČSÚ (2003 e): Statistický bulletin za Plzeňský kraj, <http://www.czso.cz/kraje/pl/sluzby/publ2003.htm> (23. 7. 2003).
- ČSÚ (2003 f): Statistický bulletin za Moravskoslezský kraj, http://www.czso.cz/kraje/ov/publika/2002/8101_02/verze/czverze.htm (23. 7. 2003).
- ČSÚ (2003 g): Statistický bulletin za Olomoucký kraj, <http://www.czso.cz/kraje/ol/publika/rok2002/roc2002/cz/04.htm> (23. 7. 2003).
- ČSÚ (2003 h): Statistický bulletin za Karlovarský kraj, <http://www.czso.cz/kraje/kv/publik/publik.htm> (23. 7. 2003).
- ČSÚ (2003 i): Statistický bulletin za Královéhradecký kraj, <http://www.czso.cz/kraje/hk/publ/publik.htm> (23. 7. 2003).
- ČSÚ (2003 j): Statistický bulletin za Pardubický kraj, <http://www.czso.cz/kraje/pa/cisla/1/13/5302024q/1353024q.htm> (23. 7. 2003).
- ČSÚ (2003 k): Statistický bulletin za kraj Vysočina 1. pololetí, <http://www.czso.cz/kraje/ji/publik/bul.htm> (23. 7. 2003).
- ČSÚ (2003 l): Statistický bulletin za Zlínský kraj, <http://www.czso.cz/kraje/zl/hlavni/index5.htm> (23. 7. 2003).
- ČSÚ (2003 m): Statistický bulletin za Ústecký kraj, <http://www.czso.cz/kraje/ul/publikace/nabidky.htm> (23. 7. 2003).
- ČSÚ (2003 n): Statistický bulletin za Jihomoravský kraj, <http://www.czso.cz/kraje/br/publikace/2002/rocenka2.htm> (23. 7. 2003).
- ČSÚ (2002): Volby 2002. Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR (cd-rom). Praha: Český statistický úřad, 2002.
- de Winter, Lieven (2001): *The Impact of European Integration on Ethnoregionalist Parties*. Pracovní text č. 195. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials, 2001.

- Featherstone, Keith (1988): *Socialist Parties and European Integration*. Manchester: Manchester University Press, 1988.
- Featherstone, Kevin – Radaelli, Claudio (eds., 2003): *The Politics of Europeanisation*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Gaffney, John (eds., 1996): *Political Parties and the European Union*. London: Routledge, 1996.
- Goetz, Klaus H. (2001): Making sense of post-communist central administration: modernization, Europeanization or Latinization? *Journal of European Public Policy*, Vol. 8, No. 6 (December 2001).
- Goetz, Klaus – Hix, Simon (eds., 2001): *Europeanised Politics? European Integration and National Political Systems*. London: Frank Cass, 2001.
- Grabbe, Heather (2002): *Europeanisation Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process*. Příspěvek prezentovaný na ECPR Joint Sessions of Workshops. Turín, 22.–27. 3. 2002.
- Grabbe, Heather (2001): How does Europeanization affect CEE governance? Conditionality, diffusion and diversity. *Journal of European Public Policy*, Vol. 8, No. 6 (December 2001).
- Greven, Michael (1992): *Political Parties between National Identity and Eurofication*. In: Nelson, B. – Roberts, D. – Veit, W.: *The Idea of Europe*. Oxford: Berg, 1992.
- Héritier, Adrienne (1999): *Policy-Making and Diversity in Europe. Escape from Deadlock*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Héritier, Adrienne et. al. (2001): *Differential Europe: The European Union's Impact on National Policymaking*. Boulder, CO: Rowman & Littlefield, 2001.
- Katsourides, Ioannis (2003): *Europeanization and Political Parties in Accession Countries: The Political Parties of Cyprus*. Příspěvek prezentovaný na EPSNet 2003 Plenary Conference, University of Cyprus, květen 2003.
- KDU-ČSL (1998): *Jak na to: Volební program KDU-ČSL, 1998*.
- KDU-ČSL (2003): *Postoje KDU-ČSL v debatě o budoucnosti Evropy*, http://www.kdu.cz/clanek.asp?typ=3&id_clanku=2490# (5. 8. 2003).
- Knill, Christoph (ed., 2001): *The Europeanization of National Administrations: Patterns of Institutional Change and Persistence*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Knill, Christoph – Lehmkuhl, Dirk (1999): *How Europe Matters. Different Mechanisms of Europeanization*. *European Integration Online Papers (EioP)*, Vol. 3, No. 7 (1999), <http://eiop.or.at/eiop/texte/1999-007.htm> (27. 6. 2003).
- Koalice (2002): *Dáme věci do pořádku. Programové prohlášení Koalice pro volby, 2002*.
- KSČM (2003 a): *Evropské regiony mohou úplně rozložit náš stát. Rozhovor s poslancem Františkem Benešem v komunistickém deníku Haló noviny, 14. 6. 2003*, <http://www.klubkscm.cz/art/article.php?id=541> (5. 8. 2003).
- KSČM (2003 b): *Pro demokratickou Evropu (Manifest KSČM)*, http://www.kscm.cz/news_detail.asp?menu=1&necId2=286&necId=286&newId=498 (5. 8. 2003).
- KSČM (2003 c): *Prohlášení KSČM ke vstupu ČR do EU*, http://www.kscm.cz/news_detail.asp?menu=1&necId2=225&necId=223&newId=557 (17. 7. 2003).
- KSČM (2002): *S lidmi pro lidi. Volební program KSČM pro volby do Poslanecké sněmovny PČR, 2002*.
- KSČM (1998): *Volební program KSČM, 1998*.
- Ladrech, Robert (2001): *Europeanization and Political Parties: Towards a Framework of Analysis*. *Queens Papers on Europeanization*, No. 2 (2001).
- Ladrech, Robert (1994): *Europeanization of domestic politics and institutions: The case of France*. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 32, No. 1 (1994).
- Lidové noviny (2002): *Najdeme politika pro jakýkoli resort (rozhovor s Cyrilem Svobodou)*. *Lidové noviny*, 18. 6. 2002.
- Mair, Peter (2000): *The Limited Impact of Europe on National Party Systems*. *West European Politics*, Vol. 23, No. 4 (2000).
- Marek, Dan – Dürr, Jakub (2002): *Předvstupní očekávání a realita plného členství: zkušenosti členských zemí EU a jejich relevance pro ČR*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002.
- Mareš, Miroslav (2000): *České politické strany a evropská integrace*. *Integrace*, číslo 1 (2000).
- Marks, Garry – Wilson, Carole (2000): *The Past in the Present: A Cleavage Theory of Party Response to European Integration*. *British Journal of Political Science*, Vol. 30 (2000).
- MF Dnes (2003): *Anketa ke vstupu ČR do EU*, <http://mfdnes.newtonit.cz/default.asp?cache=40538> (23. 7. 2003).
- Mokre, M. – Pollack, J. (2001): *The Transformation of Austrian Political Parties through European Integration or How to Avoid Reality*. Příspěvek přednesený na konferenci *Multi Level Governance: Interdisciplinary Perspectives*, University of Sheffield, 28.–30. 6. 2001.
- MPSV (2003): *Míra nezaměstnanosti v ČR v okresech, červen 2003*, <http://www.mpsv.cz/files/clanky/tiskovky/080703.pdf> (18. 7. 2003).
- ODS (1998): *Hlavu vzhůru. Volební program ODS, 1998*.
- ODS (2003 a): *Když do EU, tak s ODS*, http://www.ods.cz/docs/programy/leaflet_EU.pdf (5. 8. 2003).
- ODS (2003 b): *Listy ODS. Informační bulletin Občanské demokratické strany (Praha), číslo 3 (14. 5. 2003)*.
- ODS (2002): *ODS volí EU. Praha: Hlavní kancelář ODS, 2002*.
- ODS (2003 c): *Poziční dokumenty ke vstupu do EU stínové vlády ODS*, http://www.ods.cz/docs/publikace/vlada_EU.pdf (5. 8. 2003).

EUROPEIZACE

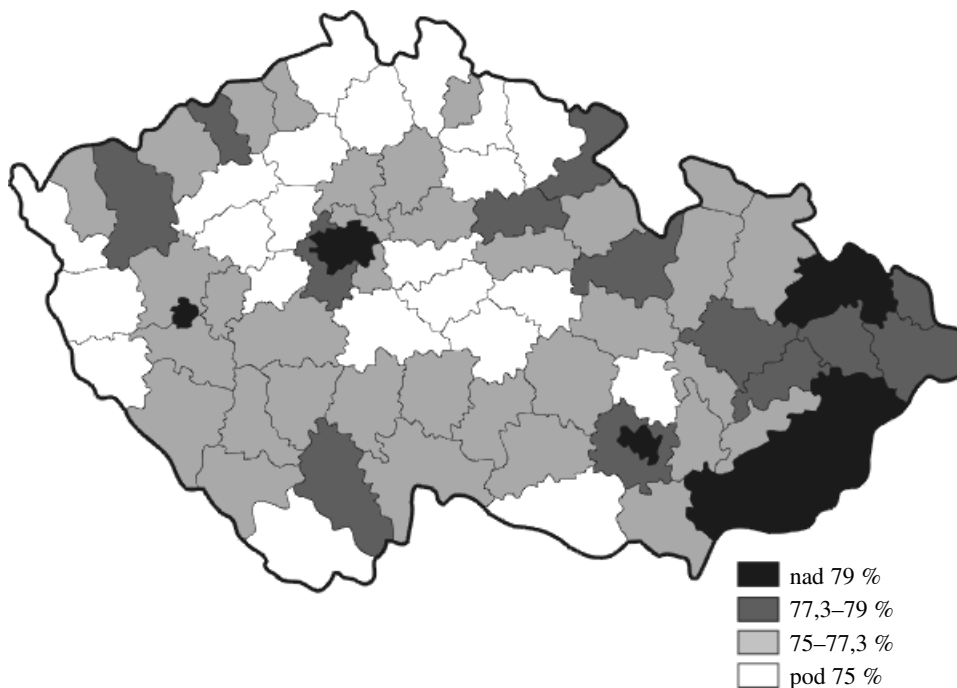
- Právo (2002): Ruml by raději vládu s ČSSD. Právo, 5. 6. 2002.
- Radaelli, Claudio M. (2000): Whither Europeanization? Concept Stretching and Substantive Change. European Integration Online Papers (EioP), Vol. 4, No. 8 (2000), <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-008.htm> (26. 6. 2003).
- SCAC (2003): Postoje voličů v referendu, <http://www.scac.cz/> (18. 7. 2003).
- Schimmelfennig, Frank – Engert, Stefan – Knobel, Heiko (2003): Europeanization in Eastern Europe: Reactions to EU Conditionality. Příspěvek prezentovaný na Eighth Biennial Conference of the European Union Studies Association, Nashville (USA), březen 2003.
- Šaradín, Pavel (ed., 2000): Volby '98. Brno: Doplněk, 2000.
- Šaradín, Pavel a kol. (2002): Volby 2002. Analýza programů a výsledků ve volbách do Poslanecké sněmovny. Olomouc: Periplum, 2002.
- Tonra, B. (2000): Denmark and Ireland. In: Manners, I. – Whitman, R.: The Foreign Policies of European Union Member States. Manchester: Manchester University Press, 2000.
- Unie svobody (2003): Evropská vize Unie svobody – S Unii do Unie, <http://www.unie.cz/v2clanek.html?piD=42129&pHtml=full&pDate=&pDautor=&pDrubr> (5. 8. 2003).
- Unie svobody (1998): Nová volba – volební program Unie svobody, 1998.
- Wallace, Helen – Wallace, William (1996): Policy-Making in the European Union. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Witzová, Ivana (2000): Důsledky vstupu České republiky do Evropské unie. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2000.
- Zlínský kraj (2003): Výše vzdělání v ČR – přehled, <http://www.kr-zlinsky.cz/index.php?ro=9181> (23. 7. 2003).

Poznámka

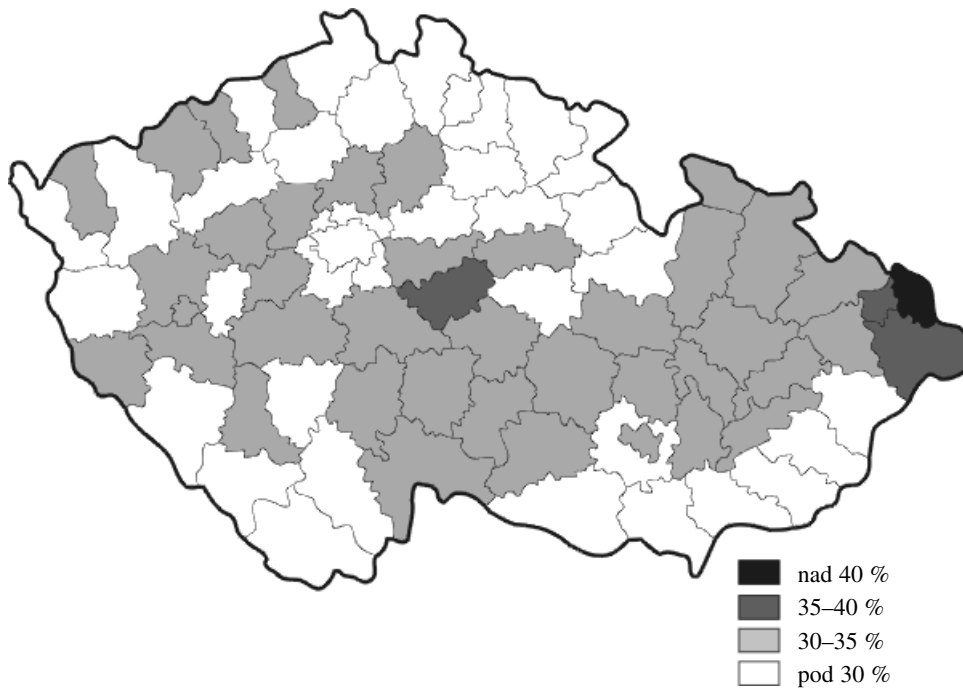
- 1) Autoři na tomto místě chtějí poděkovat Petru Drulákovi a dvěma anonymním recenzentům za jejich cenné poznámky a doporučení.
- 2) Následující příloha neprošla z technických důvodů redakční úpravou.

Příloha 1

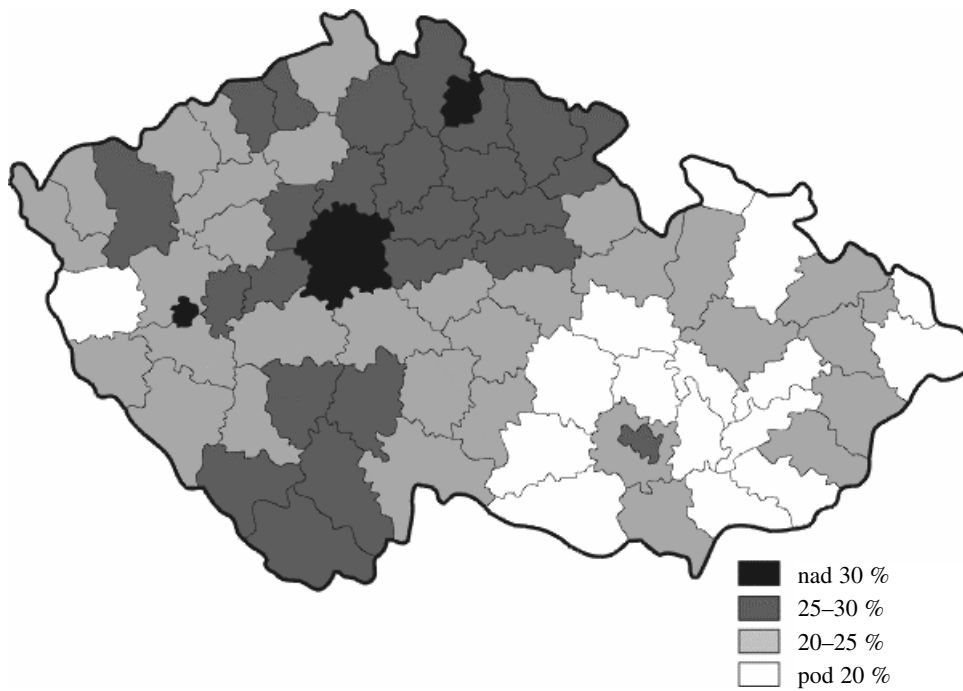
Podpora vstupu do Evropské unie v referendu

Příloha 2
Podpora ČSSD v okresech (2002)

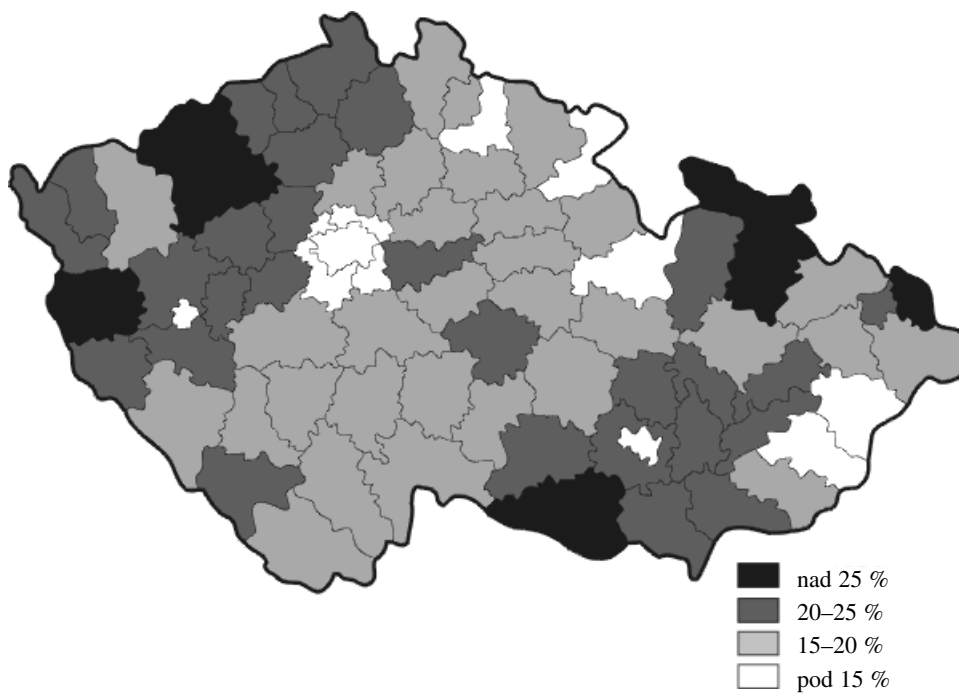

Příloha 3
Podpora ODS v okresech (2002)

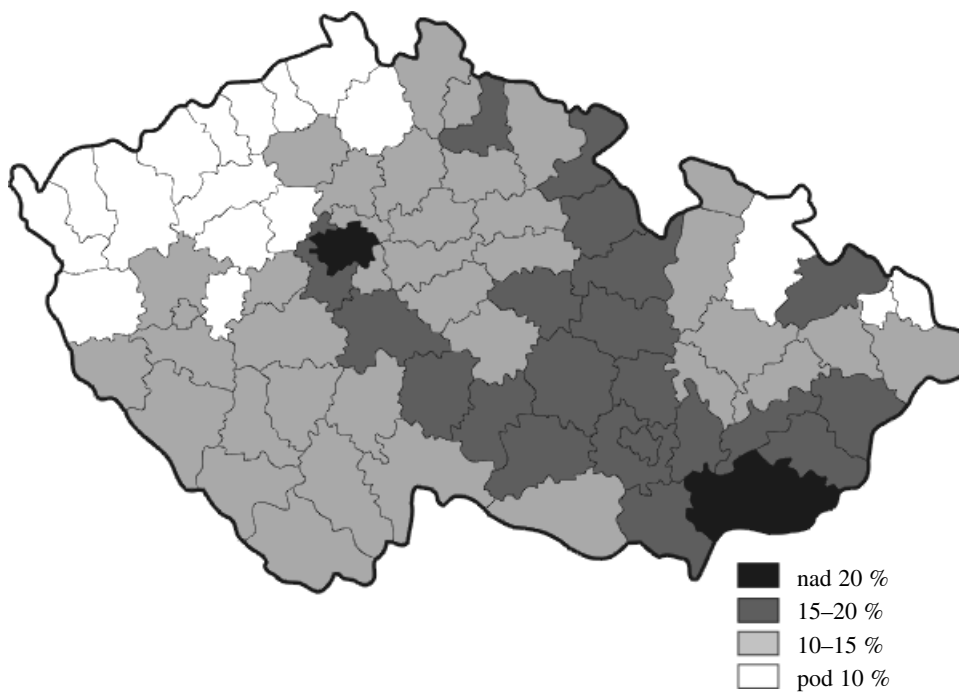

EUROPEIZACE

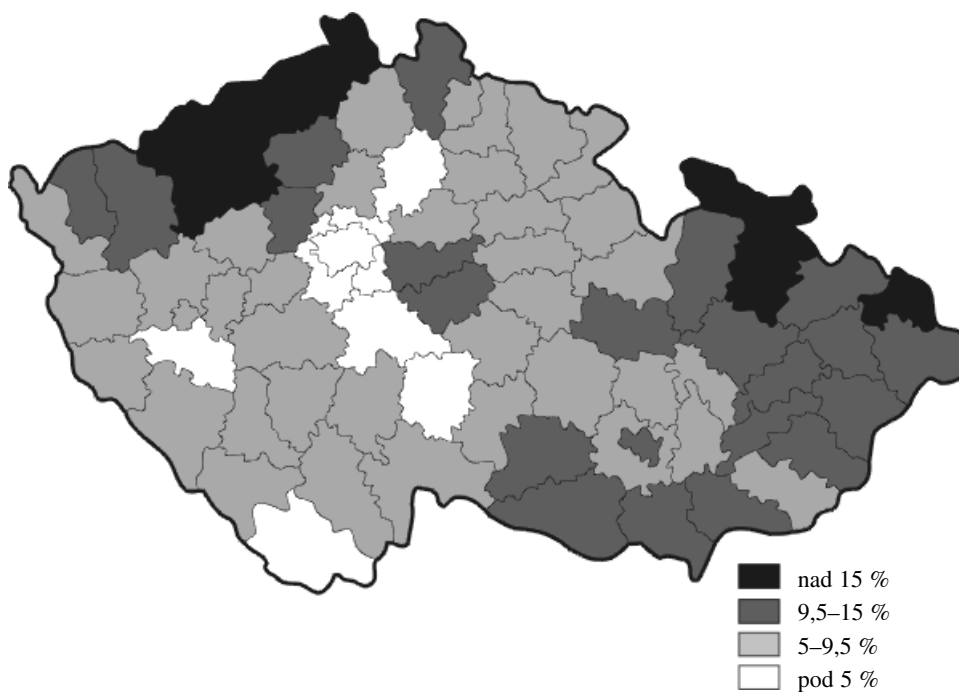
Příloha 4
Podpora KSČM v okresech (2002)

Příloha 5
Podpora Koalice v okresech (2002)

Příloha 6
Míra nezaměstnanosti (červen 2003)

Příloha 7
Výše průměrné mzdy v okresech (údaje jsou uvedeny v korunách, k 31. 12. 2002)

